

УДК: 801.73: 809.434.1 (043.3)

МАРАЗЫКОВ Т.С.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
МАРАЗЫКОВ Т.С.
КНУ им. Ж. Баласагына
MARAZYKOV T.S.
KNU J. Balasagyna

**КӨРКӨМ ТЕКСТТЕГИ ЖАЛПЫ КЫРТЫШТЫК (КОНТЕКСТТИК) ЖАНА
КАЙМА
(ПОДТЕКСТТИК) МААЛЫМАТ**

КОНТЕКСТУАЛЬНАЯ И ПОДТЕКСТУАЛЬНАЯ ИНФОРМАЦИИ
СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

GENERAL BACKGROUND (CONTEXTUAL) AND IMPLICIT (SUBTEXTUAL)
INFORMATION IN A FICTION TEXT

Аннотация: Макалада кѳркѳм тексттеги маалымат тексттен тышкаркы, жалпы кыртыштык (фондук), (контексттик) маалымат менен толукталып турары, мындай маалымат

тексттеги маалыматтын бнтрндѳй ѳзгѳчѳлннгнн, деталдарын, ыраатын, ирээтин, себеп, натыйжалык, мазмундук, маалыматтык тутумун тнзннгѳ катышары, текст жалпы кыртыштык маалымат аркылуу толук кандуу мааниге эѳ болору, ошол эле учурда кѳркѳм маалыматтар жалпы кыртыштык (контексттик) маалыматты конкреттештирип, деталдаштырары, ал эми каймана (подтексттик) маалымат ачык туюндурулбаган, кыйытып, каймана тнрнндѳ, кѳмнскѳ айтылган маалымат катары жалпы кыртыштык маалыматтан айырмаланары кѳркѳм деталдын негизинде иликтѳѳгѳ алынган.

Аннотация: В данной статье на основе анализа художественных деталей рассмотрены вопросы, касающиеся фоновой, контекстуальной информации, имеющих непосредственное отношение к деталям, последовательности, причинно-следственным связям событий, в которых раскрывается содержательная, т.е., концептуальная информация художественного текста. Иными словами, текст обретает полноценное содержание именно благодаря контекстуальной, а также подтекстуальной информации, которая несет в себе зашифрованное сообщение, скрытый смысл, что является главным ее отличием от других видов информации.

Annotation: This article explores information in a fiction text based on artistic detailing, which addresses the fact that this information, in turn, is supplemented by out-of-text, general background (contextual) information. Such information participates in creating a coherent causal, meaningful information system that includes features, details, sequence, and order of information in the text. Considering the text through the prism of the general background information ensures its full semantic meaning, and at the same time the artistic information specifies and details the general background (contextual) information, while the implicit

(subtextual) information differs from the background in that it is not expressed explicitly in the text, but is transmitted as a hint, indirect, hidden, veiled information.

Негизги сөздөр: көркөм текст, кѳркѳм тексттеги маалымат, жалпы кыртыштык (фондук), (контексттик) маалымат, каймана (подтексттик) маалымат, көркөм тексттин маалыматтык тутуму, кѳркѳм деталдар ж.б.

Ключевые слова: художественный текст, информация в художественном тексте, фоновая информация, контекстуальная информация, подтекстуальная информация, информационное составляющее художественного текста, художественные детали.

Keywords: fiction text, information in the fiction text, general background (contextual) information, implicit (subtextual) information, information system of the fiction text, artistic details, etc.

Жалпы кыртыштык (контексттик) маалымат – тексттин жалпы кыртышындагы (фонундагы) маалымат. Ал тексттин тулкусуна таасир этет. Бул – тексттен тышкаркы, жалпы кыртыштык (фондук) маалымат. Дагы тактап айтканда, тексттин ичинде, тулкусунда тнздѳн-тнз туюндурулбаган, бирок тексттеги маалыматка кыйыр таасирин тийгизип турган, маалыматтын бир тнрн жалпы кыртыштык (контексттик) маалымат болуп саналат. Маселен, Кыргыз элинин тарыхындагы 1916-жылкы Нркнднн кыртышында (фонунда) Ата Мекенинен ажырап, бѳлѳк эл, бѳтѳн жерде тукулжурап, моралдык, психологиялык жактан да, социалдык, материалдык жактан да катаал турмушка туш болуп, элдин кыргынга учурашы, адамдардын аруу нмнт-тилектеринин таш кабышы, тагдырлардын кыйрашы сыяктуу улуттук алааматтын жалпы кыртышында (фонунда), контекстинде К.Баялиновдун —Ажар‖ чыгармасында Ажарга тиешелнн тексттик маалымат ѳтѳ таасирднн, адамдын жан днйнѳснн козгой турган дарамет-касиетке, ѳзгѳчѳ кнчкѳ ээ болот. Демек, кѳрнннп тургандай, тексттик маалымат тексттен тышкаркы, жалпы кыртыштык (фондук), (контексттик) маалымат менен толукталып турат.

Маалымат алмашуудагы шарт-кырдаал, анын чѳйрѳсн, стили, орду, мезгили жана маанайы маалымат алмашуудагы жалпы кыртыштык (контексттик) маалыматты туюндурат. Маалымат алмашууда мындай тексттен тыш, кыртыштык (контексттик) маалыматтын мааниси абдан чоң. Анткени алар да маалымат алмашууда кандайдыр бир мааниге, мазмунга ээ болот. Ошондуктан буларды айрым окумуштуулар тилдик маалымат алмашуудагы тилдик эмес текст катары туура белгилеп жнрншѳт. Маселен, окумуштуу У.Эко бири-бири менен байланыштагы ар кандай кырдаалдардын жыйындысын текст деп эсептейт. (Почепцов Г. 1998. 139-б). Бул идея абдан туура. Тншнндрнп айтканда, кандай гана тилдик же тилдик эмес текст болбосун, ал белгилнн бир мазмунга ээ. Биздин тилдик маалымат алмашуубузда шарт-кырдаалдын да мазмуну болот. Ошондуктан маалымат алмашуудагы шарт-кырдаалдын ѳзн – текст. Бирок ал – тилдик эмес мннѳздѳгн текст. Ушуга байланыштуу биздин маалымат алмашуубуз (тилдик каражаттар аркылуу тнзгѳн тексттик мазмунубуз) шарт-кырдаалдын мазмунуна дайыма дал келип турушу зарыл. Демек, маалымат алмашуудагы жалпы кыртыштык (контексттик) маалымат (муну тексттеги тилдик эмес текст деп атасак, туура болот) маалымат алмашуунун табиятына, логикасына коммуникативдик жактан анын тнзнлншннѳ ѳз таасирин тийгизет.

Ар кандай маалымат алмашуунун мазмуну кыртыштык (фондук), (контексттик) маалыматтардын негизинде терең жана ар тараптуу тншнндрнлнп берилет. Анткени маалымат алмашуунун артындагы кырдаалды туюндуруу аркылуу кыртыштык (фондук) маалымат тексттеги маалыматтын бнтннѳй ѳзгѳчѳлннн, деталдарын, ыраатын, ирээтин,

себеп, натыйжалык, мазмундук, маалыматтык тутумун тнзнггҕ катышат. Ал маалымат алмашууда мазмунду бириктирннчн, уюштуруучу кызмат аткарат. Текст жалпы кыртыштык (фондук), (контексттик) маалымат аркылуу толук кандуу мааниге ээ болот. Ошондуктан тексттен тыш, жалпы кыртыштык (контексттик) маалыматка кайдыгер мамиле кылууга болбойт. Ошол эле учурда тексттик маалыматтар маалымат алмашуудагы жалпы кыртыштык (контексттик) маалыматтарды конкреттештирип, деталдаштырып бернн касиетине ээ. Маселен, «Ажар» повестиндеги кҕркҕм маалыматтар жалпы кыртыштык (контексттик) маалыматты конкреттештирип, деталдаштырып бернн касиетине ээ. Тактап айтканда, «Ажар» повестинде жалпы кыртыштык (контексттик) маалыматты тнзгҕн «1916- жылкы Нркнн жана анын кыйраткыч мннҕзн» жеке адамдын (Ажардын) тагдырындагы кайгы-муң (трагедия) аркылуу чечмеленип, ар тарабынан терең жана кылдат конкреттештирилген. Ошентип, маалыматтын контексттик жана тексттик бул эки тнрн бирин-бири толуктап, бирин-бири ачып берип турат.

Ал эми каймана (подтексттик) маалымат жалпы кыртыштык (контексттик) маалыматтан айырмаланат. Чечмелеп айтканда, каймана (подтексттик) маалымат – ачык туюндурулбаган, кыйытып, каймана тнрнндҕ, кҕмнскҕ айтылган маалымат. Каймана маалыматты маалымат алмашуунун жалпы мазмуну аркылуу туябыз. Бул боюнча тҕмҕндҕгндҕй пикирлерге, муну «терең катылган каймана маалымат» деген ойлорго кошулса болот: «содержательно - подтекстовая информация – это неясное, размытое, а порой и неуловимые соотношение смысла и смысла в отрезке высказывания» (Гальперин И.Р. 1981. 45 б.). «Подтекст – это не само построение, а вытекающие из него отношение» (Унайбаева Р.А. 1980. 79-82 бб.). «Подтекст же представляет собой скрытый подразумеваемый неявно выраженный смысл высказывания текста». (Шендельс Е.Ш. 1977. 118-бет). Бул маселелер ар тараптан изилдениш керек. (Мусаев С.Ж. 2000. 36-б)

Кҕбннчҕ кҕркҕм стилде, турмуш тиричиликте оозеки маалымат алмашуу стилинде жана публицистикалык стилдин айрым жанрларында маалымат каймана туюндурулат. Маселен,

Атчан кыз

Капталдай чуркап баратам
Карегим сага топчулап
Жалындай чҕпкҕ жел тийсе
Жалт берип атың кошкурат.

Кызыл кан качып жнзгндҕн,
Кыйла кнн жнрҕк буулуккан.
Карагер атың кант берсем
карматар бекен суулуктан?

Этегиң желде. Илиннн.
Жылан боор камчың салаанда.
Кекилик болуп ким чуркап
келатат экен санаанда...

(Муканов Т., 1986, 22 б.)

Бул ырдын жалпы мазмуну, кызга болгон сезимдин аруулугу, бийиктиги, «жнзгндҕн кан качып», «жнрҕктн буулуктурган » санаркоо, кызыгуу, суктануу, арзуу жана кызга жан оту менен берилнн сыяктуу маанилер кҕркҕм стилдин табиятына ылайык ачык эмес,

көмнскө, көркөм эстетикалык негизде, кыйытылып, каймана туюндурулду. Бул ырда терең катылган каймана маалымат бар. Каймана маалыматты тексттеги сырда (тирек) сөздөрдөн, кылдат берилген логикалык деталдардан байкап аныктайбыз. Маселен, «Капталдай чуркап баратам каректи сага топчулап» сабында «каректи топчулап» деген туюнтма – үтө кылдат туюндурулган көркөм деталь. Чындыгында эле «Каректи сага топчулап» деталында чоң сыйындын элеси (ассоциациясы), илеби жана жалыны бар. Демек, ырдын андан аркы уланышында ошол чоң сезимдин ар кандай өзгөчөлүктөрүн баяндалары белгиленип болду.

«Каректи топчулап» деген туюнтмада «көзүн албай, көзүн тарта албай, өзүн өзү тыюуга эрки жетпей, ичи эзилеп, жактырып кароо», «кызыгуу», «сыйлоо», «суктануу», «кыялдануу», «өзүнүн сезимине өзү от болуп ырахаттануу», «тымызын сагынуу», «эңсө», «самоо», «куса болуу» сыяктуу көп кырдуу маанилик жагдайлар (семантикалык оттенктор) бар. Болбосо, капталдап чуркап баратса да, алдын карабай, көзүн кыздан албай, баарына кайыл болуп, бнт дүйнөсүн менен берилип ким карайт? Каректи топчулап койгондой кадалып кароонун тээ тпкнрндө, көмнскөдө, кылтыйып турган мазмунунда лирикалык каармандын чоң сыйынга туш болгону каймана туюнтулган.

Мына ушул кубулуш ырдын кийинки саптарында ар тараптан такталган (конкреттештирилген). Маселен, «Кызыл кан качып жнзмдөн, кыйла кнн жнрөк буулуккан» деген деталда «тынымсыз санаркап, жнрөкзаада болуп тынчсыздануу», «кыйналуу», «азап чегнн», «жан аргасын таппай буулугуу», «аргасыздык», «тунгуюкка кептелнн», «жан дүйнөнүн тунжуратып, кайрат-кнчтн кетирген белгисиздик абал» каймана айтылды. Лирикалык каармандын жан дүйнөсүн жанчылып, ушундай абалга туш болушу, «атыңа кант берсем... суулуктан карматаар бекен» деп көкнрөгн кайрадан нмнткө толуп, өзүн өзү сооротуп, өзүнө өзү дем-кнч берип, тунгуюктан чыгуунун жолун издеп, аракет кылышы, бир эле мезгилде бири-бирине кайчы, таптакыр карама-каршы сезимдер менен жашап калышы – адамдагы аруу, тунук махабаттын белгиси. Ошондуктан лирикалык каарман «кекиликтей чуркап ким келатты экен санаанда» деп кыздын ички дүйнөсүн билнгө жан дили менен ынтызар.

«Каректи сага топчулап» деген туюнтма кыздын мыкты сапаттарга ээ экенин да билдирет. Эгерде эркек адамды кызыктырып, суктанган касиеттер кызда жок болсо, ага «каректи топчулоонун» зарылдыгы болбойт эле. «Атчан кыз» аттуу теманын өзү эле бул кыздын көпчлнк кыздардан обочо, бөлөк сапаттары барын кыйыр баяндайт. Ал эми анын «жалындай чөпкө жел тийсе», жалт берип, кошкуруп, туйлап турган атты миниши, жөн эле минбей этеги желге илингенче зымыратып ылдам чабышы – бул кыздын ден соолугунун мыктылыгын, дене мнчөснннн келишимдннлнгнн, моралдык, психологиялык жактан толук бышып жетилгендигин, мнчөзннннн шайыр, шайдоот, эч кимге көз карандысыз эркин экендигин, демек, кыздын али жаш, ичинде кири жок, жан дүйнөсүн таза, аруу экенин билдирет. Турмушта жалт берме, азоо атты этеги желге илингенче катардагы жөн эле кыздар мине албайт. Ошондой эле «этеги желге илингн» деген деталь кыздын сырткы турпатын да жана анын ички мнчөзннн да чагылдырып турат. Мында, биринчиден, аял затына таандык анын дене мнчөсүн толукшуп, бышып жетилгендиги байкалат. Ушул жагдай кыздын атты ылдам, ыкчам чаба алышына мнмкннчлнк берди. Экинчиден, бул деталь кыздын эркин, көз карандысыз, дүйнөнүн өз алдынча көрө билген, өктөм, өткнр, тартынбас, кыялкөч ички мнчөзнннн да кабар берет. Ошондуктан ал жалт берме, азоо ат менен жел кубалап өз алдынча, ээн-эркин жнрө алат. Ушул сапаттар лирикалык каарманды суктандырат, анын

нмнтнн бирде җчнрнп, бирде жандырат, санааркатат, аны азапка салат. Мына ошондуктан жигиттин «кареги кызга топчуланып» калган.

Ошентип, бул ырда «карегим сага топчулап » деген деталь негизги деталь болуп саналат. Бул деталь, биринчиден, ырдын снйнгн темасында болорун аныктады. Экинчиден, лирикалык каармандын чоң снйнгнҗе туш болгонун көмнскө кабарлады. Нчннчндҗен, кыздын эркек суктанарлык мыкты сапаттарга ээ экенин кыйытты. Бул ырдын тнпкн мазмунунда адам баласындагы снйнгнннн аруулугу, бийиктиги жана анын ыйыктыгы каймана туюндурулган. Адам җзнннн снйнгнсн менен улуу да, сулуу да, бийик да болорун автор каймана көркөм маалымат тнрнндҗе таасирднн жана эстетикалуу баяндады. Мында кҗрнннп тургандай, каймана маалымат ачык эмес, кҗмнскҗе, кыйытма тнрдҗе туюндурулду.

Демек, жогоруда анализден байкалгандай, маалымат алмашуу кубулушунда маалыматтын туюндурулушу андагы стилдик, кырдаал- шарттык, максаттык, мамиле-катыштык жана башка җзгҗчҗлнктҗергҗе жараша ишке ашат. Ушу жагдайлар маалымат алмашуунун табиятын аныктайт.

Колдонулган адабияттар:

Почепцов Г.П. Теория и практика коммуникации. (От речей президентов до переговоров с террористами). – М.: Изд. «Центр», 1998. – 349 с. 139-б

Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 185 с. 45 б.

Унайбаева Р.А. Сб.науч. тр. МГПИЯ. 141-вып. 1980., 79-82 бб.

Шендельс Е.Ш. Сб.науч. тр. МГПИИЯ. вып.112. 1977. 118-бет

Мусаев С.Ж. Текст: прагматика, структура. – Б., 2000. – 268 б

Муканов Т. Жан днйнҗе. Ф.1986 22 б.)

Маразыков Т.С. Кҗркҗм текст: иликтҗеҗе жана окутуу маселелери. Б., 2020-ж.